

В.В. Приймак, К.В. Демшевський

Херсонський державний університет
вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73000 Україна
e-mail: prymak2108@gmail.com

<https://doi.org/10.53904/1682-2374/2019-21/10>

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН АЗОВО-СИВАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Національний природний парк, Червона книга України, екологічний стан, збереження біорізноманіття

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН АЗОВО-СИВАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ. В.В. Приймак, К.В. Демшевський. – В роботі визначений сучасний екологічний стан та природні особливості Азово-Сиваського національного природного парку, проаналізовано сутність природно-заповідного фонду. Територія парку розташована у межах великого перелітного шляху і численні зграї птахів зупиняються тут для відпочинку під час міграцій, 67 рідкісних та зникаючих видів занесені до Червоної книги України. У різні сезони року на території національного природного парку мешкає 224 види птахів. 3 48 видів тварин, занесених до Червоної книги України, – це тушканчик великий, дельфін-азовка, гадюка степова, а також два види гідроїдних поліпів, по одному виду кільчастих червів і ракоподібних. Виявлено 9 видів комах, внесених в офіційні охоронні списки, з них 7 видів внесені до Червоної книги України, 2 види – в Європейський червоний список. Флора судинних рослин нараховує 797 видів. До її складу входять рослини 35 родів. До Червоної книги України занесені 25 видів рослин, з них 22 види в Україні зустрічаються лише на півдні. Загалом територія Азово-Сиваського національного природного парку включає унікальні природні ландшафти зі значним фіто- і зоорізноманіттям та є сприятливою для організації культурно-просвітницької та еколого-пізнавальної діяльності.

СОВРЕМЕННОЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ АЗОВО-СИВАШСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА. В.В. Приймак, К.В. Демшевский. – В работе определено современное экологическое состояние и природные особенности Азово-Сивашского национального природного парка, проанализирована суть природно-заповедного фонда. Территория парка расположена в пределах большого перелетного пути и многочисленные стаи птиц останавливаются здесь для отдыха во время миграций, 67 редких и исчезающих видов занесены в Красную книгу Украины. В разные сезоны года на территории национального природного парка живет 224 вида птиц. Из 48 видов животных, занесенных в Красную книгу Украины, – это тушканчик большой, дельфин-азовка, гадюка степная, а также два вида гидроидных полипов, по одному виду кольчатых червей и ракоподобных. Виявлено 9 видов насекомых, внесенных в официальные охранные списки, из них 7 видов внесены в Красную книгу Украины, 2 вида – в Европейский красный список. Флора сосудистых растений насчитывает 797 видов. В ее состав входят растения 35 родов. В Красную книгу Украины занесено 25 видов растений, из них 22 вида в Украине встречаются только на юге. В общем территория Азово-Сивашского национального природного парка включает уникальные природные ландшафты со значительным фито- и зооразнообразием и является благоприятной для организации культурно-просветительской и эколого-познавательной деятельности.

CURRENT ECOLOGICAL STATE OF THE AZOV-SYVASH NATIONAL NATURE PARK. V.V. Pryimak, K.V. Demshovsky. – The article deals with current ecological condition and natural features of the Azov-Syvash National Nature Park, the essence of the nature reserve fund is analyzed. The territory of the park is located within the bounds of a large flight path, and numerous flocks of birds stop here to rest during migrations, 67 rare and endangered species are listed in the Red Book of Ukraine. In different seasons of the year 224 species of birds live in the National Nature Park. 48 species of animals of them are listed in the Red Book of Ukraine, such as a great jerboa, an Azov dolphin, a steppe viper, as well as two types of hydroid polyps, one species of annelids and crustaceans. Extended field studies allowed to identify 9 species of insects registered in the official endangered species lists, 7 of these species were introduced in the Red Book of Ukraine and 2 species in the European Red List. The flora of vascular plants of the Azov-Syvash National Nature Park includes 797 species. The analysis of flora shows that it consists of 35 genera. In particular, 25

species of plants are listed in the Red Book of Ukraine, and 22 of these species are found only in the south in Ukraine. Thus, the territory of the Azov-Syvash National Nature Park includes unique natural landscapes with significant phytodiversity and zooidiversity. The territory is favorable for cultural and educational, environmental and education activities.

Природно-заповідний фонд України є національним надбанням народу і невід'ємною частиною Всесвітньої природної і культурної спадщини, що виступає ключовим елементом у національній екологічній мережі.

Азово-Сиваський національний природний парк (далі Азово-Сиваський НПП) було створено з метою збереження надзвичайно багатого біорізноманіття, унікальних природних комплексів північного Приазов'я та раціонального використання їх у наукових, природоохоронних, господарсько-рекреаційних цілях (Поповчук, 2019).

Азово-Сиваський НПП розташований у межах Генічеського та Новотроїцького районів Херсонської області. До його складу входять півострів Бірючий, частини островів Куяк-Тук і Чурюк з рядом малих островів, о. Мартинячий (7 га), акваторії лиманів, прилеглих до Бірючого: Мужичий, Ямківський, Олень, Озерський, Вершинський, Бухта (площею 523,2 га), частина акваторії затоки Сиваш, однокілометрова смуга акваторії Утлюцького лиману та Азовського моря (Азово-Сиваський національний природний парк, 2019).

Географічно територія парку складається з двох відокремлених одна від одної частин – сиваської та азовської. Більшість території парку становлять акваторії (85%) затоки Сиваш, Утлюцького лиману та Азовського моря.

Територія Азово-Сиваського НПП розташована на півдні помірного кліматичного поясу у межах Присивасько-Приазовської сухостепової низинної ландшафтної області, що визначило загальні риси клімату та його особливості. Кліматичні умови території характеризуються дуже посушливим і жарким літом з високими температурами повітря та різко вираженими посушливими явищами, короткою прохолодною і вологою зимою, значною тривалістю безморозного і вегетаційного періодів. Середньорічна температура повітря становить 10°C. Пересічна температура липня становить +23 ...+24°C, січня –3,1°C. Опадів буває 330–350 мм на рік, які випадають переважно у вигляді злив, волога яких випаровується або стікає у вигляді поверхневого стоку, викликаючи ерозію ґрунту. Лише її незначна частина просочується у ґрунт. Ґрунти Азово-Сиваського НПП сформувались в умовах посушливого клімату сухостепової підзони та низинних територій узбережжя Азовського моря і Сиваша, що відповідним чином відобразилось на особливостях ґрунтового покриву території. Основним типом ґрунтів є каштанові (Про створення ..., 1993; Азово-Сиваський національний природний парк, 2019а, б).

Особливе місце у ландшафтній структурі парку посідають аквальні ландшафти – морські – Азовське море, лиманні – Утлюцький лиман, лагунні – Сиваш, які в свою чергу надають унікальності суходільним ландшафтам (Getman, 2017; Мацюра, 2011, Фіторізноманіття ..., 2012).

Сучасний стан фіторізноманіття острова Мартинячий для прогнозування його змін під впливом колоніальної орнітофауни оцінено науковцями Ботанічного саду імені акад. О.В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Коломійчук, 2008). Видовий склад водоростей сильно засолених ґрунтів островів Чурюк та Куяк-Тук, розташованих на Центральному Сиваші, досліджено О.М. Виноградовою та Т.М. Дарієнко (2008), флора о. Бірючий – Д.В. Дубиною (2002).

Метою дослідження було проведення аналізу сучасного екологічного стану Азово-Сиваського НПП.

Матеріали і методи досліджень

Відповідно до предмету і завдань досліджуваної теми використовувались описовий метод, історичний, аналіз, систематизація та узагальнення.

Результати досліджень

Територія Азово-Сиваського НПП має велике значення для рідкісних видів птахів. Із 67 видів орнітофауни, занесених до Червоної книги України, в різні роки тут зустрічалося

від 29 до 36 видів птахів. Територія парку розташована у межах великого перелітного шляху і численні зграї птахів зупиняються тут для відпочинку під час міграцій (Getman, 2017). В сезонних скупченнях птахів впродовж року реєструється понад 1 млн птахів (мартини, качки, болотяні крячки, кулики, лебідь-шипун, галагаз, чаплі тощо), у тому числі рідкісні, вразливі та зникаючі види, занесені до Червоної книги України, такі як зуйок морський *Charadrius alexandrinus* Linnaeus, 1758, кулик-довгоніг *Himantopus himantopus* Linnaeus, 1758, кулик-сорока *Haematopus ostralegus* Linnaeus, 1758, савка *Oxyura leucocephala*, Scopoli, 1769, мартин каспійський *Larus ichthyaetus* Pallas, 1773 та орлан-білохвіст *Haliaeetus albicilla* Linnaeus, 1758 (Бойко, Подгайний, 1998).

За попередніми повідомленнями в різні сезони року на території НПП мешкає 224 види птахів. В регіоні парку зимує 127 видів птахів. Серед достовірно зимуючих до коловодних птахів відноситься 60 видів.

В Азовському морі та в гирлах впадаючих в нього річок зустрічається 114 видів та підвидів риб та 18 видів, які заселені чи акліматизовані в басейні (Бойко, Подгайний, 1998).

Якщо в цілому на півдні України мешкає 28 видів герпетофауни, з них 13 амфібій і 15 рептилій (Getman, 2019), то на території Азово-Сиваського НПП – десять видів амфібій та рептилій. Ропуха зелена *Bufo calamita* Laurenti, 1768 занесена до Додатку II Конвенції з охорони дикої флори і фауни та природного середовища існування в Європі (категорія "види, що підлягають особливій охороні") та до Червоного Списку хребетних Міжнародного союзу охорони природи (МСОП). Жаба озерна *Pelophylax ridibundus* Pallas, 1771 занесена до Додатку III Бернської конвенції, Червоної книги хребетних (МСОП). Черепаха болотна *Emys orbicularis orbicularis* Linnaeus, 1758 занесена до Додатку II Конвенції з охорони дикої флори і фауни та природного середовища існування в Європі та до Червоних списків деяких країн.

Ящірка прудка *Lacerta agilis agilis* Linnaeus, 1758 – є підстави щодо включення її до Червоної книги. На півдні України вид охороняється в Чорноморському біосферному заповіднику.

Вуж водяний *Natrix tessellata* Laurenti, 1768 занесений до Додатку II Конвенції з охорони дикої флори і фауни та природного середовища існування в Європі в категорії "види, що підлягають особливій охороні".

Полоз чотиризмугий *Elaphe quatuorlineata* Pallas, 1814 занесений до Додатку II Конвенції з охорони дикої флори і фауни та природного середовища існування в Європі (категорія "види, що підлягають особливій охороні") та другої категорії ("вразливі види") Червоної книги України.

Гадюка степова *Vipera renardi* Christoph, 1861 занесена в Червону книгу України до II категорії "зникаючі види", Червоного списку МСОП, Червоної книги хребетних Європи (види, які перебувають у небезпеці), Додатку Вашингтонської конвенції і Додатку II Бернської конвенції.

Мідянка звичайна *Coronella austriaca* Laurenti, 1768 занесена до третього видання Червоної книги України (категорія "вразливий" вид), додатку II Бернської конвенції. Для людини не отруйна. Трапляється принаймні у 18 природних заповідниках і національних природних парках України. Серед населення існує впевненість щодо надзвичайної отруйності виду, в результаті чого мідянок знищують при будь-якій нагоді. Тому необхідними заходами охорони є розширення заповідної мережі та проведення роз'яснювальної роботи з населенням.

У фауні ссавців Азово-Сиваського НПП було зафіксовано 5 видів парнокопитних. Із них в останні роки зникла дика свиня *Sus scrofa* Linnaeus, 1758. Благородний олень *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758, лань європейська *Dama dama* Linnaeus, 1758, муфлон європейський *Ovis musimon* Linnaeus, 1758, кулан туркменський *Equus hemionus kulan* Groves and Mázak були завезені із заповідника "Асканія-Нова" (Азово-Сиваський національний природний парк ..., 2019).

На території НПП живуть 48 видів тварин, занесених до Червоної книги України (Бойко, Подгайний, 2002). Зокрема з червонокнижних видів у парку охороняються два види гідрорідних поліпів, по одному виду кільчастих червів і ракоподібних та 5 видів комах.

Емпуза піщана *Empusa pennicornis* Pallas, 1773, яка зникає через розорювання цілини, степові пожежі, перевипас та застосування пестицидів. Локальні популяції окремих видів комах: ірис плямистокрилий *Iris polystictica* Fischer-Waldheim, 1846, оса дорожня *Pompilidae* Fabricius, 1798, криптохіл червонуватий *Cryptocheilus rubellus* Eversmann, 1846, оса риуча *Crabronidae* Latreille, 1802, стиз смугастий *Stizus fasciatus* Fabricius, 1781, левкомігус біло-сніжний *Leucomigus candidatus* Pallas, 1771 охороняються у Чорноморському біосферному заповіднику та Біосферному заповіднику "Асканія-Нова".

На території Азово-Сиваського НПП об'єктами охорони є 16 видів ссавців, що становить майже 50% по відношенню до всіх зареєстрованих на території парку видів ссавців. Найбільша кількість видів (8) відноситься до ряду Кажани (*Microchiroptera*), дещо менша (2) – до рядів Хижі *Carnivora*, Комахоїдні *Insectivora* та Парнокопитні *Artiodactyla*, зовсім незначна (по 1) – до рядів Зайцеподібні *Lagomorpha* та Китоподібні *Cetacea*. Але охорона багатьох з них практично не проводиться. Перешкодою цьому є подвійні стандарти, згідно яких в Україні деякі види одночасно включені до об'єктів охорони та до об'єктів мисливства. Такими є всі види копитних, за виключенням зубра, а також куниця кам'яна *Martes foina* (Erxleben, 1777) G. Fischer de Waldheim, 1817 та лісова *Martes martes* Linnaeus, 1758, тхір лісовий *Mustela (Putorius) putorius* Linnaeus, 1758. Чисельність тхора в Україні постійно зростає. Попри цю тенденцію, оскільки дані мисливців і природоохоронців розходяться, тхора було внесено до Червоної книги України з природоохоронним статусом "неоцінений". На нього та вовка *Canis lupus* Linnaeus, 1758 здійснюється регулярне полювання.

Типовим середовищем проживання куниці кам'яної *Martes foina* Erxleben, 1777 G Fischer de Waldheim, 1817 та лісової *Martes martes* Linnaeus, 1758 є ліси, перш за все листяні і мішані. У гірській місцевості зустрічається до висот, на яких ще ростуть дерева. Хутро куни лісової цінувалося і цінується набагато більше, ніж хутро куни кам'яної: воно м'яке, шовковисте, соболине, особливо взимку. У результаті інтенсивного полювання куни цього виду стали в багатьох місцевостях рідкісними тваринами, хоча завдяки великому ареалу розповсюдження в цілому не вважаються під загрозою зникнення. Проблематичним є скорочення середовищ проживання, оскільки лісовим кунам потрібні великі ліси (Природно-заповідний фонд ..., 2019).

Висновки

Таким чином, територія Азово-Сиваського НПП відзначається значним видовим різноманіттям ссавців, що вимагає від широких верств населення, наукової спільноти та посадових осіб значних зусиль по його збереженню для майбутніх поколінь.

Проблем, пов'язаних з різким зменшенням чисельності рідкісних видів фауни на території Азово-Сиваського національного природного парку не виявлено, що пояснюється відсутністю суттєвих антропогенних впливів на фауністичні комплекси території.

Азово-Сиваський національний природний парк. *Мандруй Херсонщиною*: веб-сайт. URL: <http://pzf.menr.gov.ua/http://discoverkherson.com.ua/azovo-sivashskiy-natsionalniy-prirodniy-park> (дата звернення: 02.04.2019) а.

Азово-Сиваський національний природний парк. *Державне управління справами*: веб-сайт. URL: <http://www.dus.gov.ua/content/azovosyvaskyy-nacionalnyy-prirodyy-park> (Дата звернення 17.09.2019)б

Бойко М. Ф., Подгайний М. М. Червоний список Херсонської області: Рідкісні та зникаючі види рослин, грибів та тварин. Херсон : Айлант, 2002. 32 с.

Виноградова О. М., Дарієнко Т. М. Нові та рідкісні види водоростей Азово-Сиваського національного природного парку. *Укр. ботан. журн.* 2008. Т. 65, № 3. С. 380–397.

Дубина Д. В. Флора коси "Бірючий острів" (Херсонська область). *Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанична наука* : мат-ли читань, присв. 100-річчю з дня народження Ю.Д. Клеопова. (10–13 листопада 2002 р.). Київ : Фітосоціоцентр, 2002. С. 191–199.

Коломійчук В. П. Зміни степової рослинності Сиваської ділянки Азово-Сиваського НПП. *Екологія / Ecologia – 2015* : зб. наук. праць V Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. 23–26 вересня 2015 р. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2015а. С. 144.

- Коломійчук В. П. Сучасні проблеми охорони фіторізноманіття приморських національних парків України. *Регіональні аспекти флористичних та фауністичних досліджень*: матеріали Другої міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 квітня 2015 р., смт Путила, Чернівецька обл., Україна / наук. ред. І.В. Скільський, А.В. Юзик. Чернівці : Друк Арт, 2015б. С. 496–498.
- Коломійчук В. П. Флористичні знахідки на території Азово-Сиваського НПП. *Екологія и ноосферология*. 2008. Т. 19, № 1–2. С. 163–165.
- Мацюра А. В. Ландшафтно-биотопическое значение островов Сиваша для гнездования птиц. *Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького*. 2011. № 1. С. 53–58.
- Природно-заповідний фонд України. *Міністерство екології та природних ресурсів України*: веб-сайт. URL: <http://pzf.menr.gov.ua/>. (дата звернення: 12.03.2019).
- Про створення Азово-Сиваського національного природного парку: Закон України від 25 лют. 1993 р. №62/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/93> (дата звернення: 22.03.2019).
- Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В.А. Онищенко і Т.Л. Андрієнко. Київ : Фітосоціоцентр, 2012. 580 с.
- Getman V. Azov-Sivash National Nature Park. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka GEOGRAFIYA* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography]. 2017. Vol. 3–4 (68–69). P. 44–47 (in Ukrainian, abstr. in English).

Рекомендує до друку
Н.І. Ясинецька